

УДК: 502:37.03

Мацюра О.В., Мацюра М.В.

АНТРОПОГЕНЕЗ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Постановка проблеми. Історія дослідження проблем екологічної кризи налічує вже майже сто років, але тільки нещодавно прийшло усвідомлення того, що екологічна криза – це філософсько-ідеологічна криза, що розв’язання екологічних проблем ув глобальному масштабі неможливе без зміни панівної в наш час антропоцентричної суспільної екологічної свідомості, яка ставить людину та її інтереси вище інтересів навколишньої природи [4].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Під “екологічною свідомістю” традиційно розуміється сукупність екологічних уявлень про взаємозв’язки в системі “людина-природа” і в самій природі, існуючого відношення до природи, а також відповідних стратегій та технологій взаємодії з нею [6]. Тип екологічної свідомості визначає поведінку людей у ставленні до природи.

З термінологічного погляду словосполучення “екологічна свідомість” не є достатньо суворим, але вже стало традиційним [8].

Екологічна свідомість найбільш адекватно може бути охарактеризована за трьома параметрами:

1) психологічний “антагонізм-відповідність”. Людина – це об’єкт, що знаходиться зовні та над природою, або людина – складова частина Природи;

2) “об’єктне-суб’єктне” сприйняття природи. Людина сприймає природу як позбавлений всякої самоцінності об’єкт дії чи як рівноправний суб’єкт взаємодії;

3) “прагматичний-непрагматичний” характер взаємодії. Взаємодія з природою служить для задоволення тільки прагматичних (харчових, технологічних) потреб людини, коли вона сприймається лише як матеріальна цінність, або для задоволення її непрагматичних, духовних потреб [9].

Із часів німецької класичної філософії в науковому середовищі стало аксіомою, що будь-яке явище в його теперішньому вигляді можна зрозуміти лише через діалектику його розвитку: як воно виникло, які етапи проходило в процесі своєї еволюції, чим були зумовлені ті або інші його зміни [5].

Результати дослідження та їх обговорення. Щоб зрозуміти суть сучасної суспільної екологічної свідомості, необхідно розглянути її розвиток у процесі соціогенезу та антропогенезу [10].

Початковою точкою історичного розвитку відносин людини зі світом природи є архаїчна епоха. Особливості екологічної свідомості в цей час можуть бути реконструйовані через аналіз існуючої системи міфів, яка відображає картину світу стародавніх часів, що склалася у первісної людини.

На початковому етапі соціогенезу люди ще не відокремлювали себе від природи, вони вважали себе її частиною. Це було зумовлено тим, що

первісна людина максимально залежала від природи, яка постійно була “присутня” в кожній її думці, в кожній дії. Питання взаємовідносин із навколишньою природою було питанням фізичного виживання людського роду. Спосіб життя не дозволяв ні встати над нею, ні ігнорувати її.

Це визначило першу характерну рису екологічної свідомості в архаїчну епоху – високий ступінь психологічної відповідності людини та світу природи. По суті, для первісної людини навколишні об’єкти та явища є не що інше, як “люди в іншому вигляді”. Тоді немає і не може бути принципової різниці і межі між людським і природним. Цим зумовлена друга характерна риса екологічної свідомості в архаїчну епоху – суб’єктне сприйняття світу природи (точніше, суб’єктно-об’єктна нероздільність з ним) [4].

Взаємодія людини з природою в архаїчну епоху має прагматичний характер, оскільки головна людська мета – забезпечити роду фізичне виживання. Водночас, для первісної людини природа – це не тільки “вороже оточення” або “постачальник корисного продукту”, але її “рідний дім” (характерне походження слова “природа” – “при роді”). Тому третя риса екологічної свідомості в архаїчну епоху полягає в тому, що разом з домінуванням прагматичної взаємодії зі світом природи присутні також елементи непрагматичного [4].

У процесі розвитку людського суспільства, формування свідомості, появи певної фізичної незалежності від природи початкова психологічна єдність з нею починає руйнуватися. Вона все більше сприймається як те, що існує поза людиною, незалежно від людини, і те, що протистоїть людині. Це відчуження від природи проходило декілька етапів.

На першому етапі пошуки первісною людиною причин природних явищ приводять до появи уявлень про особливий світ духів, які управляють усім, що відбувається навколо; складається анімістична

картина світу. Поступово уявлення про духів набувають усе більш абстрактного й узагальненого характеру. Психологічний зв'язок зі світом природи зберігається тепер тільки з тотемною твариною або рослиною. Істотну роль у формуванні відчуженості від природи відіграв перехід до осілого способу життя. Розвиток суспільної свідомості спричинив те, що людина перевела погляд з природи на саму себе, і в центрі уваги опинилася проблема родових та родинних зв'язків.

Другий етап відчуження людини від природи пов'язаний із епохою античності, коли складається система уявлень про богів як творців природи. Епоха античності є другим етапом відчуження від природи саме для європейської культури: уявлення про богів як творців природи в Єгипті з'явилося значно раніше [7].

Оскільки і людина, і природа створені богами, виникає своєрідна “рівність у відчуженості”: людина та природа рівні перед богами, але відчужені один від одного. Іншими словами, складається психологічний антагонізм людини та природи – перша риса екологічної свідомості античної епохи [7].

Додатковим чинником, що збільшує антагонізм людини й світу природи, є те, що в епоху античності почалося наукове осмислення природи. Природа стала об'єктом вивчення.

В епоху античності змінюється не тільки система уявлень про природу, але й ставлення до природи. Наявність у природних об'єктів “душі” зовсім не означала для античної людини того, що вони є суб'єктами, які належать до сфери “людського” та рівні у своїй самоцінності з людиною. Друга риса екологічної свідомості цієї епохи полягає в тому, що вона ближче до суб'єктного, ніж до об'єктного сприйняття природи. Така суперечність пов'язана з двоякістю самої античної свідомості: з одного боку, античності властиве науково-

логічне мислення, але міфологічне мислення не зникає повністю, а стає “підтекстом” науково-логічного, особливо в період заходу античності.

Третя риса екологічної свідомості епохи античності – розуміння цінності непрагматичної взаємодії зі світом природи: для античної людини природа – не тільки матеріальна, але й духовна цінність. Загалом, античність стала ще одним кроком на шляху відчуження людини від природи та сприяла їх абсолютному антагонізму в подальші століття.

Третім етапом відчуження людини від природи стає поява монотеїзму та відповідних релігій, зокрема християнства. Для середньовічної свідомості, що панувала в Європі майже тисячу років, ідеологічним стрижнем було християнство, для якого характерна жорстко ієрархічна картина світу, вся поставлена під знак Бога [1].

Система уявлень у християнстві будується на основі ієрархії “Бог-людина-природа”. Іншими словами, антагонізм людини й світу природи визначено волею Бога. Це є першою рисою екологічної свідомості в епоху Середньовіччя.

Поставивши людину на вершину піраміди земного світу, християнство кардинально змінює характер сприйняття природних об’єктів. Головна відмінність людини від усього природного – наявність у неї нематеріальної божественної душі [10].

Таким чином, друга риса екологічної свідомості епохи Середньовіччя, яку сформувало християнство – це об’єктне сприйняття світу природи.

Воно також кардинально змінило характер взаємодії зі світом природи, перевівши її в площину абсолютного прагматизму, що є третьою рисою екологічної свідомості цієї епохи. Це звільнило людину від обов’язку обожнювати природу, дало необмежену свободу в поведженні з нею. Природа була перетворена на “сировину”, позбавлену

священного сенсу. Отже, християнство завершило відчуження від природи в релігійній формі.

Але попереду людство ще чекало відчуження від природи, освячене наукою. Найважливішу роль у цьому відіграло картезіанство, що виникло в XVII ст. та стало однією з філософських основ сучасної цивілізації.

Його початковим пунктом було уявлення про людину-суб'єкт і світ-об'єкт, яким людина маніпулює [2]. У цьому сенсі картезіанство вінчає собою розвиток, що укорінюється в самій суті людини і полягає в тому, що людина в усіх відношеннях радикально виділяється зі світу. Воно логічно завершило все те в екологічній свідомості, що було закладено християнством: “Людська особистість, вихована протягом півтора тисяч років на досвіді абсолютної особистості, захотіла тепер сама стати абсолютотом” [3].

Таким чином, перша риса картезіанської моделі світу - повний психологічний антагонізм людини та природи.

Картезіанство затверджувало абсолютну цінність людського розуму, а оскільки нелюдська природа ним не володіє, то її цінність незрівнянно нижча. У цьому полягає друга риса картезіанства: об'єктне сприйняття природи.

Кінцеву мету знання картезіанство бачило в пануванні людини над силами природи, у відкритті та винаході технічних засобів, які дозволяли б це панування знайти: “людина – цар природи”. Природа не повинна існувати та розвиватися “просто так”, вона повинна служити людині. Абсолютний прагматизм у взаємодії з природою – це третя риса картезіанського світосприймання.

Висновки. Останній крок у формуванні відчуженості від природи був зроблений: вона була визнана позбавленою всякої самостійної цінності, тобто об'єктом маніпуляцій в ім'я наукового знання і прогресу.

Авторитет Біблії було підкріплено авторитетом науки. Це був останній, четвертий крок у відчуженні людини від природи, це був перший крок до екологічної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борейко В.Е. Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов / В.Е.Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 1996. – 223 с.
2. Борейко В.Е. Введение в природоохранную эстетику / В.Е.Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 1997. – 95 с.
3. Дерябо С.Д. Антропоморфизация естественных объектов / С.Д.Дерябо // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 3. – С. 61 – 69.
4. Ермолаева В.Е. Этика отношений с окружающей средой (обзор) / В.Е.Ермолаева. – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – 70 с.
5. Ермолаева В.Е. Глобальные проблемы и перспективы цивилизации. Философия отношений с природной средой / В.Е.Ермолаева // Сборник обзоров и рефератов. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – 140 с. – (Серия “Глобальные проблемы современности”).
6. Культурология. XX век. Словарь. – СПб. – 1997. – С. 56 – 61.
7. Лапо А.В. Следы былых биосфер / А.В.Лапо. – М.: Знание, 1987. – 208 с..
8. Медведев В.И. Экологическое сознание: учеб. пособие / В.И.Медведев, А.А.Алдашева. – М.: Логос, 2001. – 384 с.
9. Рузалин Г.И. Концепция современного естествознания / Г.И.Рузалин. – М.: Прогресс, 1997. – 224 с.
10. Тугаринов В.П. Природа, цивилизация, человек / В.П. Тугаринов. – СПб.: СпбГУ, 2002. – 127 с.

АНОТАЦІЯ

Мацюра О.В., Мацюра М.В. Антропогенез і трансформація екологічної свідомості. Мацюра О.В., Мацюра М.В. У статті розглядується антропогенез і трансформація екологічної свідомості.

Ключові слова. *Соціогенез, екологічна свідомість, антагонізм, картезіанство.*

АННОТАЦИЯ

Мацюра А.В., Мацюра М.В. Антропогенез и трансформация экологического сознания. В статье рассматриваются антропогенез и трансформация экологического сознания.

Ключевые слова. *Социогенез, экологическое сознание, антагонизм, картезианство.*

SUMMARY

Matsyura A.V., Matsyura M.V. Anthropogenesis and ecological cognition transformation. The article deals with anthropogenesis and ecological cognition transformation.

Key words. *Sociogenesis, ecological consciousness, antagonism, Cartesianism.*